

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI : 7

KAYSERİ — 1990

HADİSDE METİN TENKİDİ (II)

Doç. Dr. Salâhaddîn POLAT*

5— TEÂRUZ (ÇATIŞMA, AYKIRILIK) SEBEBİYLE METİN TENKİDİ :

Teâruz iki Şer'î delilin muktezasının birbiriyle çelişmesidir (49).

Cumhur; cem', tercih, nesh gibi herhangi bir usulle çözümlenmesi mümkün olan çelişkilere de teâruz ismi verirken, bâzı âlimler sadece giderilmesi imkânsız çelişkileri teâruz sayarlar. (50).

Şerî deliller arasında hakîkî (çözümlenmesi imkânsız) teâruz bulunup bulunmadığı konusunda üç görüş vardır: 1— Naklî olsun, aklî olsun dînî deliller arasında gerçek çatışma yoktur. Görülen çatışmalar zâhirîdir. 2— Adıgeçen deliller arasında teâruz bulunabilir. 3— Katî deliller arasında teâruz olmaz, zannî deliller arasında olabilir. Alimlerin çoğunluğu birinci görüşü benimserler. (51).

Teâruzun nasıl çözümleneceği veya giderileceği konusunda da âlimler arasında önemli ihtilâflar mevcuttur. Bu konudaki temel ihtilâf, tercihin mi yoksa cem'in mi öne alınacağı hususundadır. Cumhur, cem'in (uzlaştırma veya yorumlama) önce geldiğini benimserken, hanefiler tercihin önce geldiği görüşündedirler. Teâruzu gidermenin diğer usulleri olan nesh ve tahsis gibi konularda da yine önemli ihtilâflar mevcuttur (52).

İleride ele alacağımız konulara giriş teşkil etmesi gayesiyle çok kısaca özetlediğimiz teâruz konusuna göz atınca çok ihtilâflı

(*) E. Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

bir alanla karşı karşıya gelmekteyiz. Zaten fikhî ihtilafların temel nedenlerinden birisi teâruz karşısında benimsenen tutumdur. Hadisler açısından teâruzun çözümü kelimenin tam anlamıyla metin tenkididir. Bu kadar geniş ve ihtilaflı bir konunun, hadislerin metin tenkidi konusunda da ihtilâflara yolaçacağı âşikardır. Teâruzun giderilmesindeki farklı görüşler metin tenkidi prensiplerinde de farklı sonuçlara ulaşılmasına yol açacaktır.

Biz burada ihtilâfların tahlilinden ve prensiplerin uygulanışındaki teferruattan sarfınazar ederek teâruzun metin tenkidi mâhiyetindeki yönleri üzerinde duracağız. Problemleri ele alıp sınırlar çizmeğe çalışacağız. Bu arada da esas amaç metin tenkidi tatbikatını ortaya çıkarmak olacaktır. Daha değişik bir ifade ile bazı kriterlere aykırı hadislerin reddi konusu üzerinde durulacaktır.

Bazı kriterlerle çatışan hadislerin reddi meselesinin teferruatına girmeden önce konunun sadece fikhî ilgilendirmeyip hadis literatüründe de yer aldığını göstermek açısından, klasik sayılabilecek birkaç hadis usulcüsünün eserinden dikkat çekici bazı pasajlar aktarmak isabetli olacaktır.

Hatîb el - Bağdâdî (463/1071) el - Kifâye'sinde, bir haberin sahih olmadığına şu yolla bilinebileceğini belirtir: «Aklın ve dinî nasların, haberin doğruluğunu reddetmesi. Kâinatın ezeliliğini, Allah'ın yokluğunu ifade eden haberler gibi. Veya haberin Kur'an nasslarına yahut mütevâtir sünnete aykırı olmasıdır. Ümmetin terkinde icma ettikleri haberler de böyledir. Mükelleflerin mutlaka bilmesi gereken ve bilmediklerinde mazur olmadıkları bir haber zarûrî bir ilim sağlamıyorsa, böyle bir haberin de batıl olduğu anlaşılır. Çünkü Allah, sıhhati zarûrî olarak veya istidlâl yoluyla bilinemiyecek derecede zayıf haberlerle sabit olan hususlarda, mükellefleri sorumlu tutmaz. Veya bir ülke halkının toptan devlet reisine isyan etmeleri, hac mevsiminde hacıları Beytullah'a sokmamaları gibi büyük ve önemli haberleri nakledenler bir veya birkaç kişi ise bunlar da ilim ifade etmez. Bu durum haberin doğru olmadığını gösterir. Çünkü böyle haberlerin yaygınlaşması âdettir.» (53).

Hatîb, kitabının başka bir yerinde de «Münker ve aklın imkânsız gördüğü (müstahîl) hadislerin atılması» diye bir başlık atar ve konu ile ilgili hadisleri ve rivayetleri nakleder (54). Baş-

ka bir yerde de şunları söyler: «Aklın, Kur'anın, muhkem nasların, mâlum sünnetin, sünnet yerine geçen fiilin (tatbikatın) ve katî delillerin hükümlerine aykırı olan haberu vâhid kabul edilmez.» (55).

İbnu'l - Cevzî'nin (597/1200) de «Eğer bir hadisi akla, sağlam olarak bilinen hadislere veya islâm prensiplerine aykırı bulursan onun uydurma olduğunu bilmelisin» diyen ne güzel söylemiştir (56) dediği nakledilir .

Hanefî usulcüler, adıgeçen kriterlerle çatışan hadislerdeki kusuru seneddeki inkitâa benzeterek «İç inkitâ': inkitâu'l - bâtın» ismini vermişlerdir. Seneddeki kesikliğe ise dış inkitâ derler. Bu terimlerin, iç ve dış tenkid terimlerine son derece benzemesi dikkat çekicidir. Hanefiler İç inkitâi ikiye ayırırlar: 1— Râvideki kusurlar. 2— Hadîsin dînî asıllara muâriz olması. Bu da dört türlü olur:

- a) Hadisin Kurâna muarız olması
- b) Hadîsin mâruf sünnete muâriz olması.
- c) Umûm-u belvâdaki bir hadîsin şazz olarak nakledilmesi (Yâni çok geniş kitleleri ilgilendiren bir konuda sadece tek rivayet bulunması.)
- d) Hadisin ihtivâ ettiği hüküm konusunda sahabe arasında ihtilâf çıkmış olmasına rağmen, hadisi delil olarak kullanmamış olmaları (57).

A— KUR'AN'IN SARIH HÜKÜMLERİNE MUHALİF HADİSLER VE HADİSİN KUR'ANA ARZI :

Hadisin Kur'an'la münâsebetinin şu üç şekilde olduğu âlimler arasında genel kabul görür: 1— Kur'an'da nass bulunan konularda hadis o nassı destekler. 2— Kur'anda mücmel olarak belirtilen hususları açıklar (tebyîn). 3— Kur'anda bulunmayan konularda müstakil hüküm koyar. Sünnetin ilk iki görevi konusunda âlimler arasında ihtilâf yoktur. Üçüncü görevine ve dolayısıyla teşrî gücünün nereden kaynaklandığına dair ise değişik görüşler mevcuttur. Sünnetin müstakil teşrî kaynağı olması şu delillerden birine dayandırılır :

- a) Kur'anda Rasulullah'a itaatın farz kılınmış olması.
- b) Sünnetin koyduğu hükümlerin aslının Kur'anda mevcut olması.
- c) Hz. Peygamber'in Allah'ın Elçisi oluşu.

d) Bütün sünnetlerin Hz. Peygamber'in a.s. kalbine Allah tarafından ilkâ edilmesi.

Bunlardan hangisi kabul edilirse edilsin, genel olarak Rasulullah'ın a.s. sünnetine uymanın farz olması gerçeği değişmiyecektir (58).

Hadisin, Kur'anla teâruzunu sözkonusu olunca bu üç münasebet gözden uzak tutulmamalıdır. Kur'andaki bir hükme açıklama getiren veya Kur'anda bulunmayan bir hükmü getiren hadislerle Kur'an arasında zaten teâruz düşünülemez. Asıl teâruz, Kur'anda mevcut olan bir nassa aykırı hüküm getiren bir hadis bulunduğu takdirde sözkonusudur. Diğer önemli bir husus da, teâruzdan bahsedebilmek için hadisin sahih olması gerektiğidir. Sahih olmayan hadise Kur'an karşısında itibar edilmeyeceğinden, yine teâruzdan söz edilemez. Ayrıca Kur'an nassının sarîh ve muhkem olması gerekir. Kapalı ve farklı tevellere müsait bir Kur'an âyetiyle hadisin teâruz edip etmeyeceği yapılan yorumlara göre değişebilir (59).

Şu halde problemi şöylece vazedebiliriz: Sahih bir hadis, sarîh bir âyete ters düşüyorsa ne yapılacaktır? Bu sorunun cevabını araştırmadan önce, gerçekte böyle bir teâruz mümkün müdür, değil midir konusuna açıklık getirmek gerekecektir. İslâm âlimleri sahih sünnetle sarîh âyet arasında gerçek bir çatışma ve zıddiyet bulunmayacağına hemfikirdirler. Şâfiî (204/819), er - Risâle'sinin müteaddid yerlerinde sünnetin Kitaba muhalif olamayacağını açık bir şekilde beyan eder (60). İbn Hazm (456/1064) ise: «Sahih hadislerin arasında Kur'ana muhalif hiçbir şey yoktur.» der. (61). Şâtıbî de, sünnet, Allah'ın vahyine dayandığından yine vahye dayanan Kur'ana zıt düşmez görüşündedir (62). Bu üç âlimin ifadelerinden, zâhirî değil gerçek çatışmayı ve tezadı kasetmekte oldukları anlaşılmaktadır. Hadisler Kur'ana gerçek mânada muâriz olamayacağına göre dışardan teâruz var görünüyorsa yapılacak iki şey vardır :

1— Teâruzunu gidermek.

2— Bu mümkün olmuyorsa hadisi reddetmek.

Teâruz giderilebiliyorsa zaten ortada gerçek çatışma yok demektir. Bu mümkün olmuyorsa, Kur'an nassı daha kuvvetli ve kat'î olduğundan hadis reddedilecektir. Sünnetin Kur'an'ın tefsiri olması hasebiyle sünnetin takdim edileceğini savunanlar da mevcuttur. Cüveynî (478/1085) bunlardandır (63).

Bu noktada sünnetin Kur'ânı neshedip edemeyeceği konusu önem kazanır. Çünkü nashden sözedebilmek için teâruzun gerçek anlamda bulunması lâzımdır. Hanefiler, Haver-i vâhid Kur'ânı neshedemez derken aksi görüşte olanlar da mevcuttur.

Aslında teâruzunu giderme usulleri de tarih ilminin ölçülerine göre metin tenkidi sayılmakla birlikte, biz burada sadece hadisin reddini gerekli kılan metin tenkidleri üzerinde duracağız.

Hız. Peygamber'e a.s. isnâd edilerek şöyle bir hadis nakledilmektedir: «Benden nakledilen hadisleri Allah'ın kitabına arzedin (Karşılaştırın). Ona uygun ise ben söylemişimdir. Aykırı ise ben söylememişimdir.» (64).

Abdurrahmân b. Mehdî (198/814) ve Yahyâ b. Maîn (233/847) gibi muhaddisler bu hadîsi zındıkların uydurduğunu söylemektedirler (65).

Hanefî usulcüler ise bu hadisle ihticâc ederler (66). Hatta Tahavî (321/933), Şâtıbî (790/1388) ve Pezdevî (483/1090) gibi âlimler mezkûr arz hadisinin şu hadisle takviye edildiğini ifade ederler: «Size mâruf gelen bir hadis nakledilirse kabul edin. Size münker gelen bir hadis nakledilirse kabul etmeyin. Çünkü ben münker söylemem (67).

Râzî (606/1209) de, kitaba aykırı olan hadis reddedilince kıyasın evlâ olacağını ifade etmek suretiyle (68) hadisin kitaba aykırı olduğunda reddedileceğini benimsediğini ortaya koymuş olur.

Hadislerin Kur'ana arzını kabul edenlerin diğer delilleri şöylece sıralanabilir :

1— Kur'anda herşeyin bildirildiğini ifade eden âyetler (69) sünnetteki her konunun Kur'anda bir aslının bulunacağı düşüncesine götürür.

2— Hız. Peygamber zaman zaman bir hadis îrad ettikten sonra hadisi destekleyen bir âyet okuyarak arz işlemini uygulamıştır.

3— Bazı sahabîler de gerek kendi rivayetlerini destekleyen âyetler okuyarak, gerekse başka sahabîlerin rivayetlerini ayetlere aykırı bulduklarını ifade etmek suretiyle arz metodunu uygulamışlardır.

Rasululah'ın ve sahabenin bu konudaki tatbikatlarını örneklendirmek yerinde olacaktır :

Hz. Peygamber'in a.s. kendi hadislerini Kur'an âyetleriyle iribatlandırmasının değişik amaç ve hikmetleri bulunmasının mümkün olmasına rağmen, hadisin Kur'anla desteklenmesi temel gerçeği değişmez. Bu yüzden Onun bu tatbikatı arzın menşei sayılabilir. Bu konuda şu hadisler örnek verilebilir :

1— Rasulullah a.s. buyuruyor: «Cennette bir ağaç vardır ki herhangi bir atlı onun gölgesinde yüz sene yürüse yine de gölgenin dışına çıkamaz.» İsterseniz şu âyeti okuyunuz: «Uzatılmış gölgeye (ve zillin memdûd)» (vâkıa: 30) (70).

2— İbnu Mes'ûd naklediyor: Rasulullah a.s. şöyle buyurdu: «Zekâtını vermeyen kişinin boynuna kıyamet günü zehirli bir erkek yılan dolanır.» Sonra şu âyeti okudu: «Onların cimrilik ettikleri şey kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır» (Âlü İmrân: 180) (71).

3— Ukbe b. Âmir naklediyor: Rasulullah: «Kul isyan içinde olduğu halde dünyevî isteklerinin Allahü Teâlâ tarafından yerine getirildiğini göreceksin olursan bu istidraktır» buyurdu ve şu âyeti okudu: «Kendilerine yapılan hatırlatmaları unuttunca onların üzerine herşeyin kapılarını açarız. O verilenler sebebiyle sevinirlerken onları ansızın yakalayırız.» (En'âm: 44) (72).

4— Ebû Saîdi naklediyor: Hz. Peygamber «Mü'minin ferâsetinden sakının. Çünkü o Allahın nûruyla bakar» buyurduktan sonra şu âyeti okudu: «Elbet bunda ferâset sahipleri için (li'l-mütevessimîn) âyetler vardır. (Hicr: 75) (73).

5— Ebû Hureyre Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakleder: Yüce Allah şöyle buyurur. «O, Salih kullarıma hiçbir gözün görmediği hiçbir kulağın işitmediği ve hiç kimsenin aklına gelmeyen şeyler hazırladım.» Bundan sonra Rasulullah a.s. şöyle der: Bunun, Allah'ın kitabındaki tasdik edici delili şudur: «Onlar için gözlerin aydın olacağı şeylerden neler gizlendiğini hiç kimse bilemez.» (Secde: 17) (74).

Rasulullah'ın a.s. bu beyanları teâruz zemininde olmayıp, hadisleri âyetle te'kid etme mâhiyetinde ise de hadislerin Kur'anda asılları bulunduğu düşüncesini desteklemesi bakımından ehemmiyetlidir.

Sahabenin arz konusundaki tatbikatına gelince, en dikkat çekici örneklerini Hz. Âişe (56/678) vâlidemizde görmekteyiz. Hz. Peygamberi çok yakından tanıyan ve onun sünnetini en iyi bilenlerden birisi olan ve hadis tenkitçiliğiyle şöhret kazanan Hz. Âişe gibi birisinin arz sistemini uygulaması çok önemlidir. Hz. Âişe di-

ğer sahâbiler tarafından nakledilen bazı hadisleri âyetlere muhalif veya hatalı olmasından dolayı reddetmiştir. Bir kısmındaki hataları da düzeltmiştir. Bunların yanında o konudaki sünneti bilmediklerinden sünnete aykırı fetvâlar veren bazı sahabelerin fetvâlarını da düzeltmiştir (75).

Hız. Âişe'nin bu tenkidlerini İmâm Zerkeşî (794/1391) «el-İcâbe...» isimli eserinde bir araya toplamıştır (76).

Biz bu eserden sadece Hız. Âişe'nin âyetlere aykırı olmakla tenkid ettiği hadisleri aktarmağa çalışacağız :

1— «Hız. Ömer suikast sonucu yaralanınca, Suheyb r.a. vah kardeşim! vah arkadaşım! diyerek ağlamağa başladı. Bunun üzerine Hız. Ömer: Ey Suheyb, ağlıyor musun? Rasulullah a.s. «Ailesinin (veya yakınlarının) ağlamasından dolayı ölüye azâb edilir» buyurdu, dedi. Hız. Ömer'in vefatından sonra İbnu Abbas onun naklettiği bu hadisi Hız. Âişe'ye nakletti. Hız. Âişe: «Allah Ömer'e rahmet etsin. Vallahi Rasulullah a.s. yakınlarının ağlaması sebebiyle mü'mine azâb edileceğini kassetmedi ve bunu ifade eden bir beyanda bulunmadı. Aksine Rasulullah'ın ifadesi şöyleydi: «Yakınlarının ağlamasından dolayı Allah kâfirin azabını artırır.» Size bu konuda Kur'andaki şu âyet yeter: «Kimse kimsenin günahını yüklenmez» (Necm: 38, Enâm: 164, İsrâ :15, Fâtır: 18, Zümer: 8) (77).

Başka bir rivayete göre aynı hadisin İbnu Ömer tarafından rivayet edildiği Hız. Âişe'ye aktarılmış, o zaman da «Allah Onu affetsin. Yalan söylüyor demiyorum. Ya unuttu veya hata ediyor», demiş ve Hız. Peygamberin bu sözü ölen bir yahudî için «Âilesi ağlarken ona kabirde azab ediyor» şeklinde söylediğini belirtmiştir. Böylece Hız. Ömer'in bunu yanlış anlamış olabileceğine dikkat çekmiştir (78).

2— Mesrûk naklediyor: Hız. Âişe'ye: «Ey Anneciğim, Muhammed Rabbini gördü mü?» diye sordum. Şöyle cevap verdi: «Söylediklerinden tüylerim ürperdi. Kim Muhammed a.s. Rabbini gördü derse yalan söylemiştir.» Sonra şu âyeti okudu: «Onu (Allah'ı) gözler göremez. Fakat o gözleri görür. (En'âm: 103)» Sonra şöyle devam etti: Hız. Peygamber Cibrîli asıl suretinde iki defa görmüştür (Yâni gördüğü Allah değil, Cibrîldir). Başka bir rivayetteki hadisenin devamına dair ek bilgi konuya biraz daha açıklık getirmektedir. Hız. Âişe: «Kim Muhammed Rabbini gördü derse Allah'a büyük bir iftira etmiştir» deyince ben: «Ey mü'minlerin annesi,

biraz acele etme bakalım. Allah-ü teâlâ «Onu ufukta gördü (Tekvîr: 23) «Onu başka bir defa daha gördü» (Necm: 13) buyurmu-
yor mu?» dedim. Şöyle cevap verdi: Ben Rasulullah'a a.s. bu so-
ruyu soran ilk müslümanım. Bu âyetlerde bahsedilen gördüğü şe-
yin ne olduğunu sordum. O Cibrîldi. Gökle yer arasını kaplamıştı»
buyurdu. Daha sonra Hz. Âişe yukarıda geçen En'âm: 103 âyetiyle
birlikte şu âyeti de okudu: «Yüce Allah bir insanla, vahiy yoluyla
perde arkasından veya elçi gönderip dilediğini vahyetmesi dışın-
da, konuşmaz.» (Şûrâ: 51) (79).

İbnü Ömer rivayet ediyor: Hz. Peygamber Bedir savaşında
ölen müşriklerin toplu olarak gömüldükleri kuyunun başında du-
rup «Rabbinizin va'dinin gerçek olduğunu anladınız mı?» diye ses-
lendikten sonra «Onlar şu anda benim söylediklerimi işitiyorlar» de-
miştir. İbnü Ömer'in bu rivayeti Hz. Âişe'ye aktarıldığında «Rasul-
lullah Onun dediği gibi değil, «Şu anda benim söylediklerimin hak
olduğunu biliyorlar.» dedi demıştır. Hz.; Âişe daha sonra «Sen ka-
birdekilere işittiremezsin» (Fâtır: 22) âyetini okuyarak rivayetin
âyete aykırı olduğuna dikkat çekmek istemiştir (80).

3— Ebû Hüreyre'nin, kadın, binek ve evde uğursuzluk oldu-
ğuna dair naklettiği hadis Hz. Âişe'ye ulaşınca: «Ebu'l-Kâsım'a
Kur'ânı indirene yemin ederim ki Rasulullah onun dediği gibi de-
ğil, şöyle söyledi: Cahiliye ehli şu üç şeyde uğursuzluk olduğunu
söylerdi» Sonra şu âyeti okumuştur: «Yeryüzünde veya kendi ne-
fislerinizde size isabet eden hiçbir musibet yoktur ki bir kitapta
yazılı olmasın.» (Hadid: 22) (81).

4— Ebû Hüreyre'nin: «Zinadan doğan kişi, için (Zina eden
ana, baba ve veled-i zina) en şerlisidir» şeklinde bir hadis nakletti-
ğini işiten Hz. Âişe: Hadis öyle değil. Münafıklardan, Rasulullah'ı
a.s. rahatsız eden bir adam vardı. Ashab Rasulullah'a o adamın
zinadan doğma olduğunu söylediler. O zaman Rasulullah: «Zina-
dan doğan (yani o adam) için en kötüsüdür» buyurdu. Hz. Âişe
daha sonra şu âyeti okudu: «Kimse kimsenin günahını yüklen-
mez. (En'âm: 164) Hz. Âişe bu âyeti okumakla zinadan doğan ço-
cuk ana babasının günahını yüklenmez demek istiyordu.

Görüldüğü gibi bu hadislerin hepsinde de Hz. Âişe hadislere
muhalif âyetler okumakla, doğrudan o hadisi reddetme amacı güt-
müyor, sahabîlerden kaynaklanan hatayı ortaya koymağa, kendi
tashihlerinin doğruluğunu isbatlamağa çalışıyordu. Kur'ana ar-
zedildiğinde aykırı bulunan hadislerin reddini savunanlar da, o
hadisi Peygamber söylemiş olsa bile red lâzımdır noktasından de-

ğil, böyle bir hadisin sabit olmadığı, yani peygamberin böyle bir hadis söylemiş olamayacağı noktasından hareket etmektedirler.

Hız. Ömer'in de Hız. Aieş'ninkine benzer tatbikatları vardır. Fâtıma bintu Kays, kendisi Kocasından boşandığında Rasulullah'ın süknâ (iddeti evinde geçirme) ve nafaka ile hükmetmediğini nakleder. Hız. Ömer bu rivayetini «Boşanan kadınları evlerinden çıkarmayınız» (83) âyetine aykırı bulur ve: «Unutması veya hata etmesi mümkün olan bir kadının rivayetiyle rabbimizin kitabını terketmeyiz» der (84). Hız. Ömer bu sözyle haber-i vâhidin sübût yönünden zannî olduğu için, kat'î olan kur'an nassları karşısında hükümsüz olacağını ifade etmiştir. Nitekim Hız. Aieş, Fatıma'ya süknâ emredilmemesinin ona has özel bir ruhsat olduğunu, evi Medine dışında ıssız bir yerde olduğu için iddetini ailesinin yanında geçirmesine izin verildiğini belirtir (85).

Ebu Eyyub el - Ensârî (51/671) «Lâ ilâhe illallah diyene Allah cehennem ateşini haram etmiştir» hadisini işitir işitmez «Rasulullah'ın böyle bir söz söylemesi mümkün değildir» demiştir (86). Onun böyle bir tepki göstermesi günahkâr mü'minlerin de cehenneme gideceğini ifade eden Kur'an naslarına aykırı bulmuş olmasından olmalıdır.

İbnu Mes'ûd (34/654) da, naklettiği hadisleri âyetlere destekleme prensibini benimsediğini bizzat kendisi ifade etmektedir: «Size bir hadis naklettiğimizde onu tasdik eden bir âyet okuruz.» (87).

İbnu Abbas ise (68/687) naklettiği hadislerin kur'ana ve müslümanların müşterek değer yargılarına arzedilmesini tavsiye ediyordu: «Benim naklettiğim hadisleri Allah'ın kitabında bulamazsanız veya insanların müştereken güzel gördükleri bir hususa aykırı bulursanız ben o konuda yalan söylemişimdir.» (88).

Ebû Saîd el - Hudrî (78/697), Kıyamet günü Allah-ü Teâlâ'nın zerre kadar imanı olanın cehennemden çıkarılmasını emredeceğini ifade eden uzun bir hadis nakletmiş ve «Kabul etmezseniz şu âyeti okuyun demiştir: «Şüphesiz ki Allah zerre kadar haksızlık etmez. Bir iyilik olursa onun sevabını kat kat artırır» (Nisa: 40) (89).

Ebû Hüreyre (58/678) «Her çocuk islâm fitratı üzere doğar...» hadisini rivayet ettikten sonra isterseniz şu âyeti okuyunuz demiş-

tir: «O halde sen yüzünü bir muvahhid olarak dine, Allah'ın fitratına çevir ki insanları o fitrat üzerine yaratmıştır.» (Rûm: 30) (90).

Ebû Mûsâ el - Eş'arî (44/664) Rasululah'ın söylediği her şeyin Kur'anda (aşlının) bulunduğuna inandığını söylemekte ve şöyle demektedir: «Yahudi ve hristiyanlardan her kim beni işitir de benimle gönderilene iman etmezse cehenneme girer» hadisini destekleyen âyetin Kur'anda olması gerektiğini düşünerek Kur'anı tadaradığını ve şu âyeti bulduğunu ifade etmektedir: «Kavimlerden kim onu inkâr ederse yeri ateştir.» (Hûd: 17) (91).

Bütün bu örnekler hadislerin asıllarını Kur'anda arama ve hadisleri Kur'ana arz tatbikatının sahabe döneminde yaygın olduğunu göstermektedir.

Tâbiûn dönemi ve sonraki dönemlerde de uygulamanın örneklerini bulmakta güçlük çekmeyiz. Meselâ :

Meşhûr tâbiî Said b. Cübeyr (95/713) «Bana usûlüne uygun olarak ulaşan hiçbir hadis yoktur ki onu doğrulayan bir âyeti Kur'ân-ı Kerîmde bulmuş olmayayım» demiştir (93).

İsa b. Ebân (220/835) da arz hadisini kabul eder ve arzın gerekli olduğunu belirtirdi (94).

İmâm Ebû Hanîfe (150/767), Kur'ana aykırı hadisleri niçin reddettiğini gösteren aşağıdaki ifadeleriyle aynı zamanda arz prensibini benimsediğini de ortaya koymaktadır. Şöyle diyor: «Kur'ana aykırı hadis nakleden kişileri reddetmekle Rasulullah'ı a.s. yalanlamıyorum. Suçlama râviyedir. Rasulullah'a değil. Onun her buyruğu başımız gözümüz üstündedir. Aynen söylediği gibi olduğuna iman ettik. Allahın emrine aykırı bir şey söylemediğine şâhitlik ederiz (95).

İmam A'zam'ın Kur'ana arz tatbikatına örnek olmak üzere «Veled-i zina'nın üçün en kötüsü olduğu»na dair hadisi Kur'andaki beş âyete aykırı bulunduğu için kabul etmediğini belirtmekle yetinelim (96). Kur'aya dair hadisi de aynı gerekçe ile kabul etmediği kaydedilir (97).

Hanefî mezhebinin büyük usulcülerinden Pezdevî de hanefîlerin Kur'ana aykırı hadisleri kabul etmediklerini belirtir ve şu örnekleri verir: (98).

Avret yerlerine dokunmanın abdesti bozacağı şeklindeki hadis Kur'ana aykırıdır. Yüce Allah «Orada temizliği seven adamlar vardır» (99) âyetiyle, Kuba Mescidindeki abdest bozduktan sonra hem taş hem de su ile temizlenenleri övmüştür. Bu temizlik eli avret yerlerine dokundurulmadan yapılamaz. Allah'ın övdüğü bir temizliğe vesile olan şey (eli avret yerine dokundurma) nasıl hades (yani abdesti bozan) olur?

Öte yandan bir şahit ve bir yeminle yargı hükmü vermeğe dair hadisin (100). «Erkeklerinizden iki şahit edinin» (101) âyetine aykırı olduğunu belirtir ve hangi yönlerden aykırılık bulunduğunu ayrı ayrı sayar.

Başka bir örnek olarak da musarrat hadisini gösterir (102).

İmam Mâlik (179/795) de Kur'ana arz kriterini kullananlardandır. Köpeğin yaladığı kabın yedi defa toprakla yıkanmasını emreden hadis (103) için «Kur'anda köpeğin avladığının yenileceği belirtilirken (104) salyası nasıl pis olur demiştir. Yine, oruç borcu olduğu halde ölen kişinin yerine velisinin oruç tutacağına dair hadisi (105) «Kimse başkasının günahını çekmez» âyetine aykırı bulduğu için kabul etmemiştir (106). Aynı şekilde «Kim harpte birini öldürürse ölenin zâtî eşyaları (seleb) öldürene aittir» (107) hadisini Enfâl: 41 âyetine aykırı bulmuştur. Çünkü bu âyete göre seleb de ganimetler gibi taksim edilmelidir. Bu yüzden bu hadisi Rasulullah'ın devlet reisi olarak yaptığı bir tasarruf olarak yorumlamıştır (108).

İmam Buhârî (256/870) gibi bazı muhaddisler de aynı geleneği yani hadislerin Kur'ân âyetleriyle takviyesi uygulamasını sürdürerek hadisleri tasnif ettikleri eserlerine ilgili konulardaki âyetleri de kaydetmişlerdir.

Müteahhir âlimlerden de arz örnekleri vererek konuyu fazla uzatmadan bitirmeğe çalışalım :

Aliyyü'l-Kârî (1014/1605) dünyanın ömrünün 7000 yıl olup bizim yedinci binin içerisinde olduğumuzu ifade eden hadisi, «Kı-

yametin bilgisi Allah'ın katındadır» (109) âyetine ve Rasulullah'ın gaybı bilemeyeceğini ifade eden Kur'an naslarına (110) aykırı olmakla tenkid eder. Aynı şekilde Müslim'de yer alan «Allah toprağı cumartesi günü yarattı» (111) hadisinin merfû olmayıp Kâ'bu'l - Ahbâr'ın sözü olduğunu belirttikten sonra hadisi şu âyete aykırı bulmaktadır: «Allah, gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri altı günde yarattı» (112) Bu rivayette yedi günlük hafta sistemi esas alınmıştır. Âyette ise altı günde yaratıldığı belirtilmektedir. Aynı şekilde «Kudüsteki kayanın Allah'ın arşının alt sınırı olduğu»nu ifade eden hadisi «Onun kürsîsi gökleri ve yeri kuşatmıştır» (113) âyetine aykırı bulur ve uydurma olduğunu söyler (114).

Meşhur Buhârî şârihi Aynî (855/1451) de «Sopanı hizmetçinin görebileceği yere as» (115), «Allah'a itaat konusunda ailene dikkat et. Onlardan sopayı kaldırma» (116) gibi hadislerin senedlerinin kusurlu (vâhiye) olduğunu belirttikten sonra mezkûr iki hadisin «Erkek mü'minlerle kadın mü'minlere işlemedikleri bir şeyden dolayı eziyet edenler açık bir iftirâ ve günah yüklenmişlerdir.» (116a) âyetine aykırı olduğunu belirtir. (117).

Bu arada şunu belirtelim ki Kur'ana arz işlemine örnek olarak verdiğimiz yukarıdaki hadislerden bir kısmı bazı âlimlerce te'vil edilerek teâruz giderilmiş ve böylece reddine sebep kalmadığı ortaya konulmağa çalışılmıştır (118). Ayrıca bu hadislerin Kur'ana aykırı olduğundan değil, amel edilmemesini gerektiren başka sebeplerden dolayı reddedilmiş olduğunu savunanlar da mevcuttur. Konuyu uzatmamak için bunları ayrıca serdetmeğe gerek görmüyoruz.

Sünnetin Kuranla teâruzu ile ilgili olarak temas etmemiz gereken önemli konulardan biri de umum husus teâruzudur (119). Kur'ânın âmmı ile hadisin hâssının çatışması halinde ne yapılacaktır? Hadis mütevâtir ise Kur'anı tahsis edebileceğinde fikir birliği mevcuttur. Asıl problem Haber-i vâhidle Kur'anın tahsis edilip edilemeyeceğindedir. Konunun metin tenkidi ile alâkası şuradadır: Haber-i vâhidin Kur'anı tahsis edemeyeceği benimsendiğinde Kur'ânın âmm hükmüne muhalif, hâss bir hüküm getiren hadisin reddi gerekecektir.

Şâfiî ve İbn Hanbel'e göre âmm, içine aldığı her şeye kat'î olarak delâlet etmez. Çünkü tahsîsi mümkündür. Bu durumda

Kur'anın Ammı, subût yönünden kat'î ise de delâlet yönünden zannîdir. Haber-i âhad da sened yönünden zannî iken, delâlet bakımından kat'îdir. Çatışma halinde her ikisi de zannî olduğundan haber-i vâhid Kur'anın âmmını tahsis eder.

Hanefîlere göre ise âmmın delâleti kat'îdir. Bu itibarla zannî olan haber, kat'î olan Kur'anın âmm ifadesini tahsis edemez. Ayrıca hanefîlere göre tahsîs bir beyan türü değil, âmmın ifade ettiği şeylerin bir kısmını iptal sayılır. Bu yüzden de haber, kat'î nassın hükmünün bir cüzünü ibtâl edemez. Ancak âmm hüküm bir defa tahsise maruz kalmışsa artık ondan sonra zannîleşir.

İmam Mâlik, Kur'an âmmının delâletini zannî kabul etmekte ise de, her zaman haber-i vâhidle tahsis edilemeyeceği görüşündedir. Ona göre haber-i vâhidin Kur'anı tahsis edebilmesi için haberin kıyas veya Medinelilerin ameliyle desteklenmesi gerekir. Aksi halde hadis zayıf sayılır ve Kur'anı tahsis edemez (120).

Şatıbî (790/1388) ise Kuranın âmm hükümleriyle çatışan deliller sebebiyle sürekli âyetlerin tahsisi yolunun benimsenmesinin Kur'anın umumî prensiplerini iptal sonucuna varacağından, mahzurlu olduğunu belirtir. Böylece haber-i vâhidle Kur'anın tahsis edilmesine taraftar olmadığını ortaya koyar (121).

İbnu'l - Kayyim (751/1350) bu konuda aksi görüştedir: «Kur'anın umumî ifadelerine aykırı sünnetleri reddetme yoluna gidersek pek çok sünnetin iptal edilmesine yol açmış oluruz» (122) der ve böyle bir metin tenkidine karşı çıkar.

Sünnetle Kuranın teâruzu ile ilgili diğer önemli bir konu da Kur'anın hükmüne hadislerle ziyade getirilip getirilmeyeceği meselesidir, Hadiste, Kuran hükmüne ilâve bir hüküm getiriliyorsa durum ne olacaktır? Ziyâdenin mahiyetine göre farklı görüşler ileri sürülmektedir. Şevkânî bu konudaki görüşleri şöyle özetler: (123).

«Dînî bir nassa, kendi cinsinden veya başka cinsten bir nassa yapılan ziyade ikiye ayrılır: 1— Müstakil, 2— Müstakil olmayan. Müstakil de ikiye ayrılır :

a) Ziyadenin ve üzerine ziyade yapılanın (mezîd aleyh) farklı cinsten olması. Meselâ zekâtın üzerine namazı ziyade etmek gibi. Bunun nesih olmadığına ittifak vardır.

b) Ziyadenin aynı cinsten olması. Beş vakit namaza başka bir namaz ziyadesi gibi. Cumhûr bunu nesh kabul etmezken, bazı hanefiler nesh kabul etmektedirler.

Müstakil olmayan ziyadeden maksad ise şudur: «Mezid aleyhin hükmüne bir cüz veya bir şart ekleniyorsa veya mefhumu muhalefeti kaldıran bir hüküm v.s. ilave ediliyorsa, ziyade müstakil değildir ve böyle bir ziyadenin hükmü konusunda fıkıhçılar arasında altı görüş vardır :

a) **Mâlikî, Hanbeli ve Mutezileye göre nesih değildir.**
b) Serahsî gibi bazı Hanefî usulcülerine göre nesihdir.
c) Mezîd aleyh, ifadesiyle ziyadeyi nefyediyorsa ziyade nesihdir. İbnu'l - Burhân ve Ebu'l - Huseyn el - Basrî (436/1044) bu görüştedir.

d) Ziyade, mezîd aleyhin ziyadesiz olarak uygulanmasına imkân vermeyecek derecede değiştiriyorsa nesihdir. Namaza rekât ilavesi gibi. Bu Abdulcebbâr ve İbn Hâcibin görüşüdür.

e) Ziyade ve mezîd aleyh birbirlerinden ayrılmayacak derecede bir bütün teşkil ediyorlarsa nesihdir, yoksa değildir. Sabah namazına iki rekât ilâvesi gibi. İlâve iki rekât olmazsa öncekinin de hükmü olmaz. Abdulcebbâr ve Gazalî bu görüştedir.

f) Ziyade, aklî bir hükmü kaldırıyor veya berâet-i zimmet gibi aslî bir prensibi ihlâl ediyorsa nesih, yoksa nesih, değildir. Amidî. İbnu'l Hâcib, Fahrudin er - Râzî, Ebul - Huseyn el - Basrî, Bakillânî, İmâmu'l-Harameyn gibi âlimlerin görüşü budur.

Ziyadenin nesh olup olmadığı konusundaki ihtilâfların metin tenkidiyle alâkası şöyledir: Ziyâde, nesh sayılırsa, Kur'ana ilâve hüküm getiren haber-i vâhidin reddi gerekecektir. Çünkü haber-i vâhidle Kur'anın neshedilemeyeceğinde ittifak vardır. Hanefiler bu gerekçe ile namazın fâtihasız olmayacağı, bir şahid ve yeminle hüküm verilebileceği, namazda niyetin şart olması gibi hadisleri reddetmişlerdir (124).

İbnu'l - Kayyim, kur'ana ziyade hüküm ihtivâ eden hadislerin reddine çok şiddetle karşı çıkar ve bu gerekçeyle hadisleri reddedenlerin delillerini ve iddialarını tam elli iki yönden ayrı ayrı çürütmeğe çalışır. Ayrıca Kurana ziyade hüküm getiren hadisleri reddedenlerin aynı mâhiyetteki birtakım hadisleri kabul etmek suretiyle çelişkiye düştüklerini ilâve eder (125).

İbnu'l - Kayyim, Kur'ana ziyade hüküm ihtivâ eden hadislerine arz ederek reddedenlerin, müteşabih naslarla muhkem nas-

ları reddedenlerle aynı hataya düştüklerini (125a) belirtir ve bu şekilde reddedilen ve tevil edilen naslara örnekler verir, yapılan hataları gösterir (126).

Hadislerin Kurana arzının leh ve aleyhinde olanların fikirlerini böylece ortaya koyduktan sonra konuyu şöyle bir sonuca bağlayabiliriz :

Hadislerin Kurana arzını emreden hadis, uydurma bile olsa, metin tenkidi geleneğinin müslümanlar arasında mevcut olduğunu ve böyle bir fikrin Rasulullah'ın ağzından desteklenmesi ihtiyacı hissedildiğini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca uydurma bir hadisin manasının ve muhtevasının da mutlaka yanlış ve hatalı olması gerekmez. Birçok hikmetli ve isabetli sözler Hz. **Peygambere** isnad edilir ve böyle bir güzel söz onun ağzına lâayık görülür. Hikmetli bir söz hadis değilse hatalıdır denilemez. Burada yanlışlık sözün muhtevâsında değil, sözün asıl sahibi dışında birisine isnad edilmesindedir. Bu yüzden muhaddisler birçok uydurma hadisin mevzû olduğunu belirttikten sonra «hadis değildir ama mânası doğrudur» diye uyarıda bulunmak ihtiyacı hissetmişlerdir. Yani bu sözü Rasulullah söylememiş ama doğru bir sözdür demek istemişlerdir. Dolayısıyla birçok âlimin yaptığı gibi «Arz hadisi zındıkların uydurmasıdır» diyerek arza karşı çıkmaları, arzın aleyhine bir delil olamaz. Hadisin sıhhatinin isbatı arzın lehinde delil olabilir ama, uydurma olmasının isbatı arzın aleyhinde delil olmaz. O halde konuyu daha başka deliller muvacehesinde değerlendirmek lâzımdır.

Biz yukarıda, bu makalenin ölçülerine göre geniş sayılabilecek bir şekilde arz tatbikatını göstermeğe çalıştık. Bu bilgiler ışığında arz işleminin Hz. Peygamber ve sahabeden başlayıp günümüze kadar değişik şekillerde uygulandığını müşahade ettik. Bu uygulamalardaki isabet ve hataları tesbit konumuzun dışındadır. Fakat şunu belirtelim ki isabetsiz ve hatalı arz uygulamaları da arzın aleyhine delil olarak kullanılmamalıdır. Olsa olsa arz işleminin her zaman doğru netice vermeyebileceğine delil olabilir.

Kurani Kerimin subûtu kesin olduğuna ve hiçbir değişikliğe uğramadan bize kadar ulaştığına göre, elimizdeki şer'î deliller içerisinde en mevsûk ve sağlam olanıdır. Ayrıca Hz. Peygamber Kur'anı açıklamak (tebyin) ve hayata uygulamakla görevlendirilmiştir. Bu yüzden sünnetin aslı Kur'andır denilebilir. Bunu ka-

bul ettiğimizde fer'in asla uygunluğunu da kabul etmemiz gerekir. Bu uygunluğu kabul edince zannî olan ferin subutunu, kat'i olan asla uygun olup olmamasından hareket ederek tesbit etmek gayet normal görülecektir. Modern hukuk metodolojisinde de, bir alt derecedeki mevzûatın bir üst derecedeki mevzûata uygunluğu esastır. Hukuk kurallarında böyle bir hiyerarşik bütünlük aranır. Kanunun anayasaya aykırı olmaması gibi. Beşerî kanunlarda kanun yapıcısının hatasından kaynaklanan gerçek çelişkinin bulunması mümkündür. İlâhî kanunlarda böyle bir çelişki düşünüle-miyeceğine göre (ki ilâhî kanunları tatbikata geçirirken teferru-ata müteallık hukukî düzenlemeler koyan Hz. Peygamberin ya-pabileceği hatalar ilâhî vahyin kontrolü altındaydı) sünnet ve Kuran arasında çatışma varsa, sünnetin sahîh olmadığına hük-medilecektir. Burada yine tekrar edelim ki bu çatışmanın çözü-mü mümkün oldukça, sahîh hadisin reddine gidilmemelidir.

Sünneti Kur'ana arz, çok hassas ve kritik bir konudur. Hata-ya müsaiddir. Bu yüzden arz metoduna başvururken aşağıdaki hususlara dikkat etmek gerekecektir :

Arzda Kur'anın tek bir âyeti değil bütünü nazarı itibara alın-malıdır. Aynı husus hadis için de geçerlidir. Bu, ihâtalı bir Kur'an ve hadis bilgisini gerektirir. Aksi halde hata ihtimali çok fazla-dır. Her iki tarafın bütünlük mantığı içerisinde, çatışmanın mev-cut olup olmadığına bakılmalıdır. Ayrıca hem Kur'an hem de ha-dislerdeki tadcî teşrî prensibine çok dikkat edilmelidir. Bir ko-nudaki tadcî teşriin ilk ve son hükümleri arasında ilk bakışta çelişki intibai edinmek mümkündür. Ayrıca çelişkiyle hükmeder-ken bütün yorum ve uzlaştırma imkanlarının denendiği ve çö-züm bulunamadığını iddia etmek te güçtür. Her ilim sahibinin üstünde başka bir ilim sahibi vardır. Acele edildiğinde veya bil-gi noksanlığı halinde, bazı yorum ve telif ihtimalleri gözden ka-çabilir. Bu yüzden özellikle sıhhatli bilinen hadislerin Kurana ar-zında ilk etapta çelişki arama yerine uzlaşma noktaları arama-lıdır. Öte yandan ayet ve hadislerdeki mecâzi ve remizli ifadeleri hakikat telakki etmek de çelişki olmadığı halde varmış intibainı uyandırabilir.

Yukarıdaki zorlukların muvacehesinde arz işlemi öncelikle mevsukiyeti genel kabul görmüş hadisler yerine, sıhhati ihtilaf-lı veya diğer bazı problemleri bilinen hadisler üzerinde uygulan-malıdır. Özellikle sıhhati tartışmalı hadislerde arz işlemi çok pra-tik sonuçlar doğurabilir.

Arz işlemleri sonucu hüküm verirken, diğer birtakım delil karine ve veriler de gözönüne alınmalıdır. Usûl-u fıkhîteki teâruz ve te'lif prensipleri, ruhsat - azimet farklılıkları, selefin uygulaması ve hadisin ilk dönemlerdeki yaygınlığı, râvilerin adalet ve zabt dışındaki bazı hususiyetleri, diğer hadislerle irtibatı, ve bu makalede ele aldığımız diğer birtakım metin tenkid kriterleri de değerlendirilmelidir.

B— HADİSLER ARASI TEÂRUZ SEBEBİYLE METİN TENKİDİ :

Hadislerin daha kuvvetli hadislere arzedilerek kontrol edilmesi metodundan daha önce söz etmiştik. Daha sika râvilerin veya sayıca daha fazla râvinin rivâyetine sened veya metin yönünden muhalif olan hadislerin reddedileceğini belirtmiştik.

Mütevâtir hadislerin sayısı çok az olmakla birlikte, bunlara muhalif haber-i vahidin reddedileceği genelde kabul edilir (127). Buna örnek olarak «Benim hadisim olarak rivâyet edilen bir söz duyduğunuz zaman -ben söylesem de söylemesem de- kabul edin» (128) hadisi verilebilir. Bu hadis «Men kezebealeyye...» diye başlayan mütevâtir hadise aykırı olmakla tenkid edilmiştir.

Sahih hadisler arasında ihtilâfın mümkün olup olmadığı konusunda lehte vealeyhte farklı görüşler bulunmasına rağmen, bu ihtilâfın kavram farklılığından doğduğu, hadisler arasında -sahih oldukları takdirde- gerçek çatışma (tenakuz) bulunmayıp zâhirî çatışma (teâruz) bulunabileceği ifade edilerek iki farklı görüş uzlaştırılmağa çalışılmıştır (129). Hadisler arasındaki teâruzu gidermek için nesih, tercih veya cem'den hangisine öncelik verileceği konusunda da ihtilaf vardır (130). Hadislerin teâruzu halinde neler yapılacağı hadis ve usulü fıkhî kitaplarında çok detaylı olarak ele alınır (131). Teâruz giderilemediğinde ise hadislerden birinin terkedilmesi kaçınılmaz olacaktır.

Hadislerin birbirleriyle teâruzlarının çözülmesi, hadiste metin tenkidinin en önemli noktalarından birini teşkil etmesine rağmen bu çalışmanın sınırlarına göre çok geniş olan bu konuyu ilgili literatüre havale ederek, sadece tercih kriterleri üzerinde duracağız. Tercih konusunu ele almamız metin tenkidini en bâriz şekilde ifade eden bir husus olmasındandır. Müteâriz hadisler arasındaki tercih sebepleri dört grup altında toplanabilir :

1— Râvî ile alâkalı tercih sebepleri: Hadislerden birinin râvisinin şahsî özellikleri, yani yaş, ilim, hafıza, fazîlet, adâlet gibi yönlerden daha üstün olması halinde o hadis tercih edilir. Ayrıca ravinin olayla ilgisinin daha fazla oluşu, Hz. Peygamber'e yakınlığı, hocasıyla daha uzun süre beraber olması gibi hususlar da tercih sebebidir. Hadisin meşhur ve temel hadis kitaplarında bulunması da tercih sebebi olarak görülmüştür (131a).

Hadisin alınış şekli, tarik (varyant) sayısı ve sened yönünden üstünlüğü de bu gruba dahildir.

2— Hadis metni ile ilgili tercih sebepleri: Lâfızların delâletleri açısından tercih. Meselâ muhkem müfessere, İşaret nassa, nass zâhire, hakikat mecaze, hâss âmma tercih edilir.

3— Hüküm yönünden tercih: Haramlık ifade edenin, diğer şer'î hükümleri ifade edenlere; daha ihtiyatlı olanın böyle olmaya, kolayın zora, müsbetin menfiye tercihi gibi.

4— Hâricî sebeplerle tercih: Sahabe fetvâları, âlimlerin görüşleri, Kuran, sünnet, kıyas v.s. ile desteklenen hadislerin, böyle olmayanlara tercihi gibi (132).

Cûzekânî (543/1148), sıhhatı kat'î olan hadislere aykırı olan hadislerin bâtil olduğunu söyler (133). Buna şu örneği verebiliriz: «Adı Muhammed veya Ahmed olanlar cehenneme girmeyeceklerdir» (134) ve «Yüzü güzel ve gözü siyah olanlara Allah azab etmeyecektir» (135) şeklindeki hadisler «Allah vucutlarınıza ve şekillerinize bakmaz, amellerinize bakar» (136) şeklindeki sahih hadise aykırıdır.

Hz. Âişe gibi sahabîlerin bazı hadisleri, diğer bazı hadislere aykırı oldukları gerekçesiyle tenkid etmiş olmaları da bu kabilindedir (137).

Burada ele alınması gereken önemli bir konu da hadisin meşhur ve yaygın sünnete veya selefın tatbikatına aykırı oluşudur. Bunlara aykırı hadislerin reddindeki hareket noktası, bir taraftan geniş kitlelerin hata ihtimalinin daha az olacağı, öte yandan da genel kabul ve uygulamaya mazhar olan hadislerin sağlamlıklarından dolayı böyle bir kabule mazhar olmuş olucaklardır. Hatta hadis usulünde zayıf hadislerin bile genel kabul gördüklerinde, amel edilebilecek seviyeye çıktığı benimsenir. (138) Turukun taaddüdünün hadise güveni artıracığı, hadis usulünde genel bir prensiptir.

Özellikle Hanefîler, meşhur sünnete muhalif olan hadislerin reddedileceği görüşündedirler. Mütevâtir, müstefiz ve üzerinde icma edilmiş olan sünnetin subutunun kat'î olmasından dolayı, Kuranı neshetmesi ve Kurana ziyade hüküm getirmesi caizdir. Ayrıca böyle bir sünnete aykırı olan haber-i vahidin reddedileceği gayet tabiidir. Hanefîler bu yüzden bir şahid ve bir yeminle hüküm vermenin cevazını ifade eden hadisi (139) «Delil dâvacıya, yemin dâvalıyadır» meşhur hadisine aykırı bulduklarından kabul etmezler. Aynı şekilde Ebu Hanife «Taze hurmanın, kuru hurma ile değiştirilmesini yasaklayan» hadisi (139b) «Hurma hurmayla misli misline değiştirilir» (139c) meşhûr hadisine aykırı bulduğundan kabul etmemiştir. Halbuki Ebu Yusuf, İmâm Muhammed ve Şâfiî bu hadisle amel ederek kuru hurma ile yaş hurmanın değiştirilmesini câiz görmezler (140).

Mütevâtir hadisin, meşhur ve âhada tercihinde bütün âlimler müttefiktirler. Hanefîler meşhuru âhada tercih ederken, cumhur bu ikisi arasında fark gözetmezler (141).

Şâtıbî, İmâm Mâlik'in nesilden nesile intikal eden amelî sünneti haber-i vahide tercih ettiğini kaydeder (142), ne şekilde ve nerede olursa olsun genel tatbikatın esas olduğunu, bunlara aykırı rivayetlere itibar edilmeyeceğini belirtir (143).

İmâm Mâlik'e, çok istediği bir şeye kavuşan kişinin şükür secdesi yapmasının câiz olup olmadığı sorulmuş, yapılmaması gerektiğini söylemiştir. Hz. Ebû Bekr'in Yemâme günü şükür secdesi yaptığı söylenince «Böyle birşey işitmedim. Bu Ebû Bekr'e iftiradır. Râsulullah a.s. ve ondan sonraki müslümanlar birçok zaferler kazandılar fakat şükür secdesi yapmadılar demiştir (144). Aynı şekilde «Alıcı ve satıcı birbirlerinden ayrılmadıkça muhayyerdiler» (144a) hadisini, Medine'de maruf olmadığı ve tatbik edilmediği gerekçesiyle kabul etmemiştir. Çünkü O, Medinelilerin tatbikatına aykırı hadisleri kabul etmez. İmâm Malik'in sünnetin Kuranı tahsis edebilmesi için, kıyas veya Medinelilerin ameliyle desteklenmesini şart koşması, aksi halde haber-i vâhidi zayıf sayması bu kabilden bir uygulamadır (146).

Rasulullah'ın a.s. kavli bir hadisiyle fiilinin, yani sözü ile tatbiaktının teâruzu halinde ne yapılacağı konusunda önemli ihtilâflar bulunmasına rağmen (147) bazı hadislerin Rasulullah'ın tatbikatına aykırı olduğu gerekçesiyle reddedildiğine rastla-

maktayız. Meselâ Hz. Âişe, bazı sahabilerin naklettikleri birtakım hadisleri Rasulullah'ın tatbikatına aykırı olduğu gerekçesiyle tenkid etmiştir (148).

İbnul Kayyim, bütün bu gerekçelerle sünnetin reddedilmesine karşı çıkar ve «Hadis mensuh değilse, sahih olduğu sürece muhalefet edenler veya amel etmeyenlere itibar edilmeden hadisle amel etmek gerekir» der. Daha sonra Ahmed b. Hanbel'in de aynı görüşte olduğunu, uygulamalarından örnekler vererek gösterir (149).

C— İCMÂA AYKIRI HADİSLER :

Bir hadisin hükmü ile icmanın çatışması iki ihtimali düşündürür: 1— Hadisin sahih olmaması. 2— İcmanın o hadisi nesheden başka bir hadise dayanması. İcmâ sünneti neshedemeyeceğine göre ancak bu iki ihtimal düşünülebilir. Şu halde her iki halde de hadisin reddedilmesi gerekecektir.

Şâfiî, er - Risâle'sinin müteaddid yerlerinde «Ümmetin sünnete zıt bir icmada birleşmelerinin mümkün olmadığını, böyle bir sünnete kesinlikle rastlamadığını, bir sünnetin bütün ümmet tarafından bilinmemesinin mümkün olmadığını belirtir (150). Başka bir yerde de bütün insanların muhalefet ettiği sahih bir sünnetin mevcut olmadığını söyler (151). Şâfiî'nin bütün bu beyanlarındaki ana tema, sahih bir sünnete aykırı icma bulunamayacağıdır. Şayet aykırılık varsa sünnet sahih değil demektir.

Hatib el - Bağdâdî de kabul edilmeyecek haberleri sayarken: «Haberin; Kur'an nasslarına, mütevatir sünnete aykırı olması veya ümmetin reddinde ittifak etmiş olmalarıdır» demektedir (152).

İbnu Kuteybe (276/889) icma ile çatışma halinde hadisin reddedileceğini, icmanın hadisten daha kuvvetli olduğu gerekçesine bağlar ve bunu şöyle açıklar: «Muhakkak ki bizim nazarıımızda hak ve hakikat icma yoluyla, rivayetten daha kuvvetli olarak sabit olur. Çünkü hadislere bazan unutmama, gaflet, şüphe, te'vîl, nesh gibi hususlar ârız olur. Veya râvi sika olur, hadisi aldığı kişi sika olmaz. Bazan Rasulullah a.s. bir şeyi emrederken hazır bulunan biri, aynı şeyin aksini emrettiğini duymamış olabilir. İcmâ bütün bu ârizalardan uzaktır. Bu sebeple İmâm Mâlik Rasulullah'tan a.s. bir hadis rivayet eder, sonra da Medine'deki bu hadise aykırı tatbikatı vurgulamak için «Beldemizde ise şu şe-

kilde amel edilmektedir» derdi. Çünkü onun beldesi Rasulullah'ın beldesidir. Rasulullah'ın devrinde herhangi bir şeyle amel edildiği zaman ikinci asırda da amel edilir. Üçüncü dördüncü asırlarda da bu devam eder. İnsanların hepsinin birden beldelerinde câri olan bir âdeti terkedip başka bir âdeti kabul etmeleri mümkün değildir. Gerçek şu ki insanlar, pek çok muttasıl hadis rivayet etmişler fakat onunla amel etmeyi terketmişlerdir (153).

İbnu Kuteybe bu kabil hadisler için şu örnekleri vermektedir: (154).

1— Rasulullah a.s. Medine'de öğle - ikindi, akşam, yatsı namazlarını korku hali olmadığı halde cemetmişlerdir (155).

2— Rasulullah a.s. zamanında adamın birisi, azadlı kölesinden başka vâris bırakmadan ölmüş, Hz. Peygamber adamın mirasını köleye vermiştir (156).

3— Berâ naklediyor: «Hz. Peygamber sabah ve akşam namazlarında kunut okurdu.» (157). Bu hadise rağmen fukahâ akşam namazında kunut okunmayacağına ittifak etmişlerdir.

4— «Rasulullah a.s. abdest aldı, sarığına meshetti ve sabah namazını kıldı.» Bu hadis üç farklı senedle nakledilmiştir (158). Halbuki âlimler sarık üzerine meshi kabul etmezler.

5— «Kim kölesini öldürürse biz de onu öldürürüz.» (159). hadisine rağmen âlimler kölesini öldürene kısas tatbik edilmeyeceğinde ittifak etmişlerdir.

Hattâbî (388/998) «Müslüman olduktan sonra iyi bir müslüman olarak yaşayanın islâmdan önceki yaptıklarından sorulmaz. Fakat iyi bir müslüman olmazsa islam öncesi halinden de sorumlu tutulur.» (160) hadisini «İslâmın eski günahları yok ettiğine dair icmaa aykırı görür. Aynî ise bu aykırılığı tevil yoluyla çözümlenmeye çalışır (161). Bu hadis aynı zamanda «De ki, kâfirler küfürlerine son verirlerse geçmiş günahları affedilir» (161a) âyetine de aykırıdır.

Hâkim (405/1014) de Müstedrek'inde, kabrin üzerine türbe yapılması, kireçle sıvanması ve taş dikilmesini yasaklayan hadislerle ümmetin amel etmediğini belirtir (162).

Münâvî de, «Ancak veresiye (nesîe) de ribâ cereyân eder» hadisinin terkinde icmâ olduğunu belirtir (163).

Yukarıda İbnu Kuteybe'nin belirttiği gibi, İmam Mâlik'in Medinelilerin İcma'ına aykırı hadislerle amel etmemesi de böyledir (164).

Başta Hanefîler olmak üzere bazı usulcüler, sahabe- nin veya hadis imamlarının reddetmiş olmasının, hadisi mevsu- kiyetten düşüren bir kusur olduğunu belirtirler (165). Hanefîlere göre sahabe bir konuda ihtilaf etmiş, o konuda bir hadis mevcut olduğu halde hiçbirisi hadisle amel etmemişse artık o hadisle amel edilmez. Şayet hadis sahih olsaydı ya hepsi amel eder ihti- laf çıkmazdı veya bir taraf amel ederdi derler (166). İmam Şâfiî- de «Bütün insanların muhalefet ettikleri bir sünnet yoktur» de- mek suretiyle (167) sahih bir sünnetin terkinde icma edilmeyece- ğini vurgular.

İcmaa aykırı olduğu iddia edilen hadislerden bir kısmının te'vili mümkündür. Ayrıca icma bulunduğu iddia edilen her ko- nuda gerçekte icma bulunmayabilir. Bazı âlimler, icmâ'ın var ol- duğunu söyleyebilmek için bir kişinin bile muhalefetinin bulun- mamasını şart koşarlar. Meselâ İmâm Şâfiî bunlardandır. İbnu'l- Kayyim, gelişi güzel icma iddialarıyla hadislerin reddine ve bun- daki tehlikelere şöyle dikkat çeker: «Bir konuda muhalefet eden birisi bilinmiyorsa onu hemen icma sayıp (tevehhüm) aykırı ha- disleri (nass) reddedersek birçok nass ibtâl edilmiş olur» der (168).

D— DİNİN GENEL VE KESİN ESASLARINA AYKIRI HADİSLER :

Dinin genel esasları denince akla ilk olarak iman esasları ge- lir. İman esaslarına aykırı hadislerin kabul edilmeyeceği âşikar- dır. Meselâ: «Allah atı yarattı. Onu koşturup terletti, sonra da onun terinden kendisini yarattı.» şeklindeki rivayeti İbnu'l-Cev- zî (597/1200) şöyle tenkid ediyor: «Biz, muhaddislerin âdetine uyararak bu hadisi kimin uydurduğunu göstermek için râvilerini tesbit ettik. Yoksa böyle bir hadisin râvilerini araştırmağa ne ge- rek var. Çünkü muhaldir. Sika râviler, devenin iğne deliğinden geçtiğini haber verseler, sikalıklarının ne ehemmiyeti kalır. Sen bir hadisi akla ve din prensiplerine aykırı bulursan anla ki o ha- dis uydurmadır.» (170).

Bu arada şunu da belirtelim ki zâhiren itikâdî esaslara aykırı görülen pek çok hadisin te'vili mümkündür. Meselâ İbnu Fû- rek (406/1015) «Müşkilü'l - Hadis» isimli eserinde bu çeşit hadis- lerin ta'vilini yapmaktadır.

İtikadiyat dışındaki dinin genel esasları ise, Kur'an ve sahih sünnetlerden çıkarılan umumî prensiplerdir. İbnu'l - Kayyim usûl

tabir edilen dinin esaslarından maksadın Kur'an ve sünnet olduğu, diğer delillerin bu ikisine râci olduğunu belirtir (171).

Önceki bahislerde bir hadisin, muayyen âyet ve hadislere aykırı olması üzerinde duruldu. Burada ise hadisin âyet ve hadislerin umumî mânâlarına aykırı olması üzerinde durulacaktır.

Şâtıbî hadisin dînî esaslara aykırılığını, delillerin taksimatı konusunda çok sistematik bir şekilde anlatmaktadır: (172) «Deliller toplam dört kısma ayrılır :

1— Kat'î deliller

2— Bir asla râci ve muvâfık olan zannî deliller (Kur'anın bazı hükümlerini açıklayan veya genel prensipleri formüle eden hadisler gibi)

3— Kat'î bir asla aykırı olan zannî deliller.

4— Ne bir asla râci ne de muhalif olan zannî deliller. »

Şâtıbî ilk iki delille amel edilmesi konusunda problem olmadığını belirttiikten sonra konumuzu teşkil eden üçüncü kısım hakkında şunları söylemektedir: «Kat'î bir asla aykırı olan veya kat'î bir asıl tarafından tasdik edilmeyen zannî delile gelince, bunun merdûd olduğunda şüphe yoktur. Merdûd olmasının iki delili vardır: 1— Şeriatin asıllarına aykırı olan şey şeriattan değildir. Şeriattan olmayan şey şeriata nasıl delil olabilir. 2— Sıhhatına şahadet eden bir delil (tasdik edici) bulunmayan şeye itibar edilmez.» Şâtıbî daha sonra Zahirîlerin şu görüşlerini nakletmektedir: «Naslar birbirlerine veya dînî asıllara aykırı da olsa aralarında tenâkuz yoktur. Şâri' dilediği gibi hüküm koyar. Bizim çatışma var zannettiğimiz hususlarda bilemediğimiz bir maslahat olabilir.» Böylece onların kat'î asıllara aykırı delilleri de kabul ettiklerini söylemek istemektedir (173).

Şâtıbî kat'î bir asla aykırı hadislerin selef tarafından da reddildiğini bazı örneklerle göstermeğe çalışıyor :

1— Hz. Âişe ve İbnu Abbas, Ebû Hüreyre'nin naklettiği, sabahleyin uykudan kalkınca elleri su bulunan kabın içine sokmadan önce yıkamayı emreden rivayeti, dinin kolaylık prensibine aykırı bulduklarından kabul etmemişlerdir.

2— Yine Hz. Âişe, Uğursuzluğun üç şeyde olduğu şeklindeki rivayeti, «herşeyin Allah'ın emri ile meydana geldiği, eşyanın bir tesiri olmadığı şeklindeki genel esaslara aykırı bulduğundan reddetmiştir.

3— Hz. Ömer veba salgınını işitince Şam seferinden dönme kararını verirken, esbaba tevessülün de kaderden olduğu prensibinden hareket etmiştir. Bunu Ebû Ubeyde'ye söylemiş olduğu sözlerden anlıyoruz.

4— İmam Mâlik, hıyâru'l - meclis'e dâir hadisi (173a) şu sebeplerle kabul etmez: Belirsiz bir süre için muhayyerliği şart koşturmak dînî prensiplere aykırıdır. Bunlar aldatmanın önlenmesi ve akidlerde bilinmez unsurlar bulunmaması gibi prensiplerdir. Hıyâru'l-meclis meselesindeki «meclis» kavramı belirsiz bir süreyi ifade eder. Meclisin ne olduğunu, sınırlarını ve süresini tesbit zordur. Bu yüzden zannî olan bu rivayet, kat'î olan şer'î prensiplere aykırı olduğundan kabul edilmez.

5— Aynı şekilde İmâm Mâlik «Oruç borcu olduğu halde ölen kimsenin orucunu vâlisî tutar» (173b) hadisini, Kur'andan çıkarılan «mes'ûliyetin şahsîliği» prensibine aykırı görmüştür. Hz. Âişe de ölünün arkasından ağlandığında ölüye azab edileceğini ifade eden hadise bu prensiple karşı çıkmıştır.

6— İmam Mâlik, şevvalde altı gün oruç tutmayı emreden hadise (173c) rağmen, seddü'z-zerâyi' prensibinden hareketle bu orucun tutulmamasını uygun görmüştür.

7— İmâm Mâlik'in, «el - Mesâlihu'l - Mürsele» tabir ettiği prensibi (174) esas alarak amel etmediği diğer birtakım hadisler de aynı mâhiyettedir.

8— Ebû Hanife kur'aya dair hadisi dîni asıllara aykırı bularak kabul etmemiştir (175).

Dinde muteber olan beş maslahat vardır. Dîni, canı, akli, nesli, malı korumak. Bu maslahatlar, delâlet ve sübûtu kat'î naslara karşı kullanılamaz. Eğer maslahat, dinin tanıdığı ve kabul ettiği maslahatlardan, ona aykırı olan hüküm ise zannî bir nassa dayanıyorsa maslahat zannî nassı tahsis eder veya zannî nas terkedilir. Bu meyanda bu durumda olan haber-i vâhid de terkedilir. İmâm Mâlik'e göre Kur'ânın âmm beyanları kıyas ile tahsis edildiği gibi, maslahatla da tahsis edilir. Haber-i âhâd kat'î kıyas ile nasıl reddediliyorsa, kat'î maslahat ile de reddedilir ki bu, haber-i âhadın Hz. Peygamber'e nisbetinin sahih olmadığı manasına gelir (176).

Maslahatın makbul ve kat'î olup olmadığını tesbitte ihtilâflar olmakla birlikte, bütün fıkıh ekolleri maslahatla amelî prensip olarak kabul etmişlerdir. Hatta Karafî (685/1285), isim aynı olmasa bile bütün mezheplerin «mesalihü'l-mürsele» ile amel ettiklerini savunur (177).

Nass, maslahatla teâruz edince ne yapılacağı konusunda Süleyman b. Abdu'l - Kavi et - Tûfî (716/1316) nin görüşü, maslahatın tercih edileceği şeklindedir. Böyle bir mutlak tercih onun dışında bir âlimden nakledilmiyor. Cumhûrun görüşü ise şöyledir: Nass ve icmâ kat'î ise kesinlikle nass ve icmâ tercih edilir. Nas ve icma zanni ise harici bir tercih unsuruna göre tercih yapılır. Nas ve icma zanni ise maslahatın cinsine göre durum değişir. Maslahat mülaga ise nas ve icma tercih edilir. Maslahat muteber ise bakılır: Maslahatın gözetileceğini ifade eden nass zannî ise hâricî bir tercih unsuruna göre tercih yapılır. Nass veya muteber maslahattan biri kuvvetli ise kuvvetli olan tercih edilir. Masalahat mürsele ise, yani mülğa veya muteber olduğuna delil yoksa bu konuda âlimler ihtilâf etmişlerdir: Şâfiî'ye göre böyle maslahat delil olmaz. Mâlik ve İmam Ahmed'e göre bu maslahatla amel edilir. Şu halde Şâfiî'ye göre mesâlihu'l-mürsele zannî nassa teâruz edemez. Çünkü delil değildir. Mesâlih'l-Mürseleyi delil sayanlara göre ise, zannî nasla teâruzunu halinde daha kuvvetli olan tercih edilir (178).

İbnu'l - Arabî (543/1148) dînî kaidelere aykırı hadisler karşısında mezheplerin tutumunu şöyle özetliyor: «Şeriatın kaidelerinden birine aykırı bir haber-i âhad varsa o haberle amel etmek caiz midir, değil midir? Ebû Hanife böyle bir hadisle amel edilmeyeceği, Şâfiî ise amel edileceği görüşündedir. İmam Mâlikten ise bu konuda farklı görüşler nakledilir. Meşhur ve benimsenen görüşü şudur: Böyle bir hadisi başka bir kâide desteklerse amel edilir, aksi halde reddedilir. Mâlik, köpeğin ağzının değdiği kabı yedi defa toprakla yıkamayı emreden hadisi iki asla aykırı bulmuştur: 1— «Köpeklerin sizin için avladıklarını yiyin» âyeti (Mâide: 4) 2— Temizliğin illeti hayattır. Bu da köpekte mevcuttur. Yani köpek ölü iken kaba değseydi durum değişirdi demektedir. Arâyâ (179) hadisini ise, faizle ilgili esaslara aykırı olmasına rağmen, başka bir asıl tarafından desteklendiği için kabul etmiştir. Ebû Hanife aynı sebeple, yaş hurmayla kuru hurmanın değiştirilmesini yasaklayan hadisle amel etmez. İbnu Abdilberr (463/1070) diyor ki: «Hadiscilerin çoğu Ebû Hanife'yi mevsûk olan birçok haber-i âhadı reddetmekle suçlarlar. Halbuki o bunları Kur'an ve hadislerden çıkan genel prensiplere arz eder, aykırı olanları reddeder ve böyle rivayetlere şazz ismi verirdi. Iraklılar, Buhârî ve Müslim'in kaydettikleri musarrat hadisini bu yüzden reddettiler. İmâm Mâlik de bu hadisi dîni asıllara aykırı görmüştür (180).

Yukarıda bahsedilen musarrat hadisi şöyledir: «Koyun ve deveyi (çok sütlü görünsün diye) memelerinde süt biriktirerek satmayın. Birisi böyle bir hayvanı satın alırsa, sütünü sağdıktan sonra şu iki durumdan kendisi için en iyi olanı tercih eder. İsterse alıkoyar, isterse iade eder ve bir sâ'da hurma verir.» (181) Hanefîlerle birlikte Mâlikîler de bu hadisi kabul etmezler. Çünkü haksızlığa misli ile karşılık vermek ilkesine aykırı düşmektedir (182).

Dînî asıllara aykırı olduğundan reddedilen hadislerle birkaç örnek daha vermek yerinde olacaktır :

1— Buhari'deki bir hadise göre Abdullah b. Übeyy ölünce, oğlu Abdullah, Rasulullah'ın huzuruna gelmiş ve durumu bildirmiş, Hz. Peygamber ona, babasını kefenlemek için gönleğini vermiş ve namazını kıldırmak üzere kalkmıştır. Hz. Ömer Rasulullah'ın a.s. elbisesini tutup, «O münafıktır, Allah seni onlara istiğfar etmekten nehyetti» demiştir. Hz. Peygamber: «Allah beni bu konuda muhayyer bıraktı (başka bir rivayette Allah bana haber verdi şeklindedir) demiş ve «Onlar için ister istiğfar et ister istiğfar etme. 70 defa da istiğfar etsen Allah onları affetmeyecektir. (Tevbe: 80)» âyetini okumuş, yetmişden fazla istiğfar edeceğim demiştir. Bunun üzerine «Onlardan ölen biri üzerine ebedî olarak namaz kılma ve kabirleri üzerinde durma. Onlar Allaha ve Rasûlüne karşı küfrettiler ve fâsiklar olarak öldüler.» (Tevbe: 84) âyeti nâzil olmuştur. Aynî, bu hadiseleri anlatan hadisin şerhi esnasında şunları söylüyor: «Tariklerinin çokluğuna rağmen büyüklerden bir grup bu hadise ta'netmişlerdir. Kadı Ebûbekr bunlardandır. O der ki: Bunu kabul etmek câiz olmaz. Rasulullah'ın böyle bir şey söylemiş olması doğru değildir. Ebû Bekr el - Bakılânî (403/1012), Takrîb de: «Bu, subûtu bilinmeyen âhad haberlerdendir.» der. İmâmu'l - Haremeyn (478/1085), Muhtasar'da: «Bu hadis sahih değildir» der. Burhân'da da hadiscilerin bu hadisi sahih kabul etmediklerini belirtir. Gazâlî (505/1111) Mustafâ'da, hadisin gayr-i mahfûz olduğunu söyler.»

Aynî bu iki âyetin aynı anda indiğini belirterek müşkili çömeğe çalışır (183).

Bu hadisin dîni prensiplere aykırı yönü şurasıdır: Allahü Teâla münâfıkları affetmeyeceğini bildirmiştir. Buna rağmen Rasulullah'ın a.s. mağfiret dilemesi imkânsızdır. Aynî buna: «Kâfir olarak öldüğü biline af dilenmez ama kalben kâfir olup za-

hiren müslüman olanın gizli küfrü bilinemiyeceğinden ötürü bu âyetin hükmüne girmez. İbnu Übeyy de böyle bir kişiydi» diye cevap vermektedir (184).

2— Bir hadiste «Bedevînin şehirli hakkında şahitlik etmesi caiz değildir» buyrulur (185). Şevkânî, Nevevi'den, bedevîlerin, şehadetin ehemmiyetini ve gereklerini yerine getiremiyeceğinden dolayı şehirli hakkında şehadetlerine itibar edilmediği şeklinde bir yorum naklettikten sonra, İbnu Raslân'ın: «Bu hadisi adâleti bilinmeyen bedevîlere hamlederler. Çünkü çoğunlukla bedevîlerin adl olduğunu bilmek mümkün değildir.» şeklindeki yorumunu en münasib yorum kabul eder. Bedevî'nin adaleti belli olunca, sırf bedevî olduğundan şehadetini reddetmek şeriatın kaidelerine uymaz. Çünkü yerleşme yerinin şehadetin kabul veya reddine hiçbir tesiri yoktur. «Bunu illet kabul edemeyiz.» der (186). Tehânevî bu hadis hakkında Şevkânî'nin sözlerini aktardıktan sonra şunları söyler: «Şevkânî'nin yukarıdaki sözleri, hadis, dînî esaslara aykırı olması durumunda te'vil edileceğini gösterir. Bu genel kaideler ve esaslar, te'vile ihtimali olan şazz hadislerle te'vil edilemezler. Ebû Hanîfe de, dînî esaslara aykırı hadisler karşısında bu prensibi benimser. Hıyâru'l - Meclis ve musarrat hadislerindè olduğu gibi. Bu açıklamalardan anlaşılıyorki, küllî bir esasa aykırı olan haber-i âhad mümkünse te'vil edilir. Te'vil mümkün değilse terkedilir. Böyle bir hadisle küllî aslı tahsis etmek fâsid bir metoddur (187).

3— Kütübü Sittede yeralan bir hadise göre, Üreyne'den gelen bir heyet Medine'de hastalanmışlardı. Hz. Peygamber a.s. onları, tedavi olmaları için, devlete ait develerin bulunduğu yere, gönderdi. Temiz havada kalacaklar, develerin sütünden içecekler ve böylece sağlıklarına kavuşacaklardı. Bunlar iyileşince nankörlük ettiler. Develerin çobanını öldürdüler, develer de gasbedip kaçtılar. Rasululah a.s. bunları yakalattı. Ellerini ve ayaklarını kestirip ölünceye kadar güneş altında bırakmak suretiyle cezalandırdı (188). Halbuki Müsle yapmak ve böyle bir işkence ile insanları öldürmek yasaktır. Rasulullah'ın a.s. böyle bir ceza vermesi imkânsız görülmüştür. Ali b. Huseyn bu hadisi inkâr etmektedir (189). Ebû Zehra da, herne kadar Kütübü Sitte'de geçse de bu hadisin haber-i âhad olduğunu ve islâmın genel esaslarıyla çelişen âhad haberlerin reddedileceğini belirtir (190). Bâzı âlimler bu hadisteki olayın hudud hükümleri nâzil olmadan önce, şu âyete göre uygulandığını belirtirler: «Allah'a ve Peygamberlerine karşı savaşa kalkışanların ve yeryüzünde fesad çıkaranağın cezası öldürülmeleri, asılmaları, yahut sağ elleriyle sol ayaklarının

çaprazvâri kesilmesi, yahut da buldukları yerden sürgün edilmeleridir...» (190a). Bu âyet daha sonra neshedilmiştir (191) derler.

4— Herhangi bir amele, o işindeki yerini ve önem sırasını alt üst edecek derecede sevap veya günah tayin eden hadisler de dînî esaslara aykırılık yönünden değerlendirilebilir. Bu tür hadislerden şüphe edileceğini âlimler öteden beri söyleye gelmişlerdir. Meselâ, aşûra günü oruç tutana 70 yıl ibadet sevabı verileceği, onbin meleğin ve yedi semânın içindekilerin sevabı kadar sevap yazılacağını ifade eden hadis (192) ile, «Yatsı namazını terkeden kişiye Allahü Teâlânın: «Ben senin rabbın değilim, kendine benden başka ilâh ara» hadisi (193) örnek verilebilir. «Araplara sövenler, müşriklerin tâ kendileridir» (194), «Bıyığını kesene (yânî kısaltana) her kılına mukabil cennette bir şehir verilir. Her şehirde bin saray vardır.» (195) gibi rivayetler de aynı sebepten merhuddur. Fakat bu kriteri kullanırken sahih hadislerde de bazı amellere özellikle çok fazla mükâfatlar vadedilmiş olabileceğini gözden uzak tutmamalıdır. Çünkü ilâhî lûtfu bir üst sınır koymak imkânsızdır. Aynı şekilde bazı günahlardan sakındırmak için mübâlağa (Edebî manasıyla) ile yasaklanmış olabilir. Öte yandan Hz. Peygamber, irşad ve eğitim metodu gereği bazı alışkanlıkları yerleştirmek, bazılarını tamamen terkettirebilmek için zaman zaman bazı ameller üzerinde ısrarla fazla durmuş olabilir.

5— «Devlet başkanları Kureyştendir» (196) hadisi de dînî esaslara aykırı görülen hadislerdendir (197).

Konuya son vermeden bir hususa dikkat çekmek yararlı olacaktır: Dînî asıllara aykırı görülen bir hadisi redde girişmeden önce aykırılığın hakikaten mevcut olup olmadığını iyi tesbit etmek gerekir. Diğer bir ifade ile, aykırı görülen bu durumun uzlaştırılmasının mümkün olup olmadığına dikkat edilmelidir. Nitekim bazılarınca dînî asıllara aykırı görülen birtakım hadisler, başkaları tarafından te'vil edilmiştir. Bunların bir kısmına yukarıdaki hadislerden bahsederken temas ettik. Bu meyanda İbnu'l-Kayyim, asıllara aykırı diye reddedilen pek çok hadiste böyle bir aykırılığın sözkonusu olmadığını ortaya koymağa çalışmış ve I'lâmu'l - Muvakîin isimli eserinde bu konuya tam seksen sayfa yer ayırmıştır (198).

- (49) Teâruzun farklı tarifleri için bkz: Berezençî, I/23-24.
(50) a.e., 1/43-4.
(51) Görüşlerin taraftarları, delilleri ve genel değerlendirmesi için bkz: a.e. 1/58-113; krş: Muvafakat, 3/10, Ecvibe, 182-201.
(52) Berezençî, 1/264-300.
(53) Kifaye, 50-51.
(54) a.e., 602-5.
(55) a.e., 606.
(56) Tedrîb, 1/277.
(57) K. Esrâr, 3/728; Serahsî, 1/359-70.
(58) Risale, 91-104 Nr: 298-308. Krş: Muvâfakat, 4/9139; Muvakiîn, 2/232 v.d.
(59) İki delil arasında tam bir teâruzdan bahsebilmek için aranan şartlara dair geniş bilgi için bkz: Berezençî, 1/244-257.
(60) Bkz. Prğf Nr: 419, 480, 537, 570, 606-7, 620, 631-2, 637-8, 1613-4.
(61) İbn. Hazm, 2/80-2.
(62) Muvafakat, 3/10, v.d., 4/15.
(63) Cüveynî, 1/185-6.
(64) Risale Nr: 617.
(65) Risale, Nr: 618, Zevâid, 1/150-170, Leâli', 1/213, İ. Fuhul, 1/33, Mizan, 1/263, Keşfu'l-Hafâ, 1/86 Nr: 220, Miftahu'l-Cenne, 2 Muvâfakat, 4/13.
(66) Cessas, 28-9, K. Esrâr, 3/730, Serahsî, 1/365.
(67) K. Esrâr, 3/730, Muvafakat, 4/15-6, Kifaye, 603.
(68) Mefâtihu'l-Gayb, 3/361.
(69) Maide: 4, En'am: 38, Nahl, 89. Bkz: Muvafakât, 3/244 v.d.
(70) Buhari, Tefsir, (Vâkia suresi), Tirmizî, sıfatü'l-Cenne, 1.
(71) Buhari, Zekât, 3, Müslim, Zekât, 27, Nesai Zekât, 2, 6, 9,, 20, Muvatta, Zekât, 22.
(72) Buharî, Tefsir (Âli İmrân), Tirmizî, Tefsir (Âli, İmran), Hanbel, 4/145.
(73) Tirmizî, Tefsir (Hicr suresi).
(74) Müslim, İman, 84 Nr: 312, Tirmizi, Tefsir, (Secde suresi).
(75) Bkz: Hazreti Âişe'nin hadis tenkitciliği (İlgili sahifeler).
(76) İcâbe (ilgili kısımlar).
(77) Krş: Buharî, Cenaiz, 32-34, Nesai Cenaiz, 15, Müslim, Cenaiz, 22-6, İcabe, 76-7.
(78) İcabe, 102-3, Krş: Müslim, Cenaiz, 27.
(79) İcabe, 95-6, krş: Buharî, Tevhid, 4, Bed'ul-Halk, 7, Müslim, İman, 287-9.
(80) İcabe, 109-10, krş: Müslim, Cenaiz, 26, Nesai, Cenaiz, 117, Hanbel, 2/31, 38.
(81) İcabe, krş: Hanbel, 6/246.
(82) İcabe, 118-9, krş: E. Davud, Atârk, 12, Hanbel, 2/311, 6/109.
(83) Talâk, 41-2.
(84) Buhari, Talâk, 41, Neyl, 6/342, 338 vd.
(85) İcabe, 155, krş: Neyl, aynı yer.
(86) Kandemir, 121.
(87) Taberî, 22/120, İbnu Kesir, 5/572.
(88) Dârimi, Mukaddime, 50.

- (89) İbnu Mâce, Mukaddime, nr: 60.
- (90) Buhari, Tefsir, (Rum suresi), Müslim, Kader, 22.
- (91) Taberî, 15/281 krş: Hanbel, 4/396, Müstedrek, 2/342.
- (92) Taberî, 15/281.
- (93) Taberî, 15/281.
- (94) Muvâfakat, 3/11.
- (95) Duha'l-İslâm, 2/186-7.
- (96) Vehbi Süleyman, Elbânî, 177.
- (97) Muvâfakat, 3/13.
- (98) K. Esrâr, 3/731-2.
- (99) Tevbe : 108.
- (100) Hadisin farklı rivayetleri ve üzerindeki tartışmalar için bkz: Neyl, 8/292-7.
- (101) Bakara : 287.
- (102) Musarrat hadisi üzerindeki tartışmalar ve geniş bilgi için bkz: İ'lâü's-Sünen, 14/70-103.
- (103) Buhari, vudû, 33, Müslim, tahare, 89, 91-3. Tirmizi, tahare, 68, E. Davud, tahare, 37.
- (104) Mâide: 4.
- (105) Buhari, savm, 42, Müslim, sıyam, 153. E. Davud, sıyam, 41.
- (106) Muvâfakat, 3/123.
- (107) Buhari, hums, 18, meğazî, 54, Müslim, cihad, 42, E. Davud, cihad, 136, Tirmizî, siyer, 13, Muvatta, cihad, 18.
- (108) Karafî, 105-7.
- (109) A'raf: 187.
- (110) Tevbe: 101, A'raf: 188.
- (111) Müslim, münâfikûn, 27, Hanbel, 2/327.
- (112) Furkan, 59, secde: 4, Kâf: 38.
- (113) Bakara : 255.
- (114) Mevzuat, 452-9.
- (115) Tehzîbu'l-Âsâr, 228.
- (116) A. yer.
- (116a) Ahzâb : 58.
- (117) Aynı, 9/482.
- (118) Te'vil, 87, 93, 119, 149-50, 192-208, 245-254, 300, 306, 325 ,6, 192, 194 Muvakkîn, 2/220 v.d., İ'tisâm, 3/211-15.
- (119) Âmm ve hâssın tarifleri için bkz: E. Zehra, Usul, 157-8.
- (120) E. Zehra, 158-161. krş: İ, Fuhul, 138-9.
- (121) Muvafakat, 3/292.
- (122) Furkan, 59, Secde: 4, Kâf: 38.
- (123) İ, Fuhul, 171-2. K. Esrar, 3/911 v.d., Serahsî, 2/82, Eseru'l-İhtilâf, 264-7.
- (124) İ. Fuhul, 172, krş:
- (125) Muvakkîn, 2/231-50.
- (125a) Âli İmran 7. âyetine telmih var.
- (126) Muvakkîn, 2/220 v.d.
- (127) Tenzih, 1/6.
- (128) a.e., 1/264, İbn Hazm, 1/199.
- (129) Çakan, 92-103.
- (130) Ecvibe, 182, 218, Berezençî, 1/265-301.

- (131) İhtilafu'l-Hadise dair eserlerin listesi ve ihtilâfı çözümleri için bkz: Çakan, Berezençî, 2/229-319.
- (132) Geniş bilgi için bkz: Berezençî, Çakan, ilgili yerler.
- (133) Tenzih, mukaddime kısmı, sahife: 1.
- (134) Tenzih, 1/226.
- (135) Elbânî, Nr: 130.
- (136) Müslim, birr, 33.
- (137) Bkz: İcabe.
- (138) Polat, Zayıf hadislerle amel, 104-7.
- (139) Müslim, akdiye, 3, E. Davud, akdiye, 21, Tirmizî ahkâm, il, Muvatta ahkâm, 5.
- (139a) Tirmizî, Ahkâm, 12, Buhari, rehn, 6, TX.
- (139b) Tirmizî buyû' 14, E. Davud, buyû' 18, Muvatta, buyû' 22.
- (139c) E. Dâvud, buyû, 12, Tirmizî, buyû, 23, Neseî, buyû, 42-4, Muvatta, buyû' 20.
- (140) K. Esrâr, 3/733-4, Serahsî, 1/366-8.
- (141) Berezençî, 2/270 v.d.
- (142) Muvâfakât, 3/41.
- (143) a.e., 3/42.
- (144) Aynı yer.
- (144a) Buhari, buyû' 19, Müslim, buyû, 43, Nesaî, buyû' 4, Tirmizî, buyû, 26.
- (145) Tenvîru'l-Havâlik, 2/79.
- (146) e. Zehra, 28, 160, krş: Kifâye, 186. İbnul-Kayyim Medinelilerin amelîne aykırı hadislerin reddine karşıdır, Muvakkîn, 2/294-308.
- (147) İ. Fuhul, 34-5, Ef'âlu'r-Rasûl, 2/183-214, Berezençî, 2/312-21.
- (148) İcabe, 89, 101, 112, 166.
- (149) Kâsımî, 87-8. krş; Muvakkîn, 3/34, 1/24.
- (150) Risale, nr: 881, 1307, 1212.
- (151) Risale, nr: 1306. krş: İbn Teymiye, 1/85.
- (152) Kifâye, 51.
- (153) Te'vil, 261.
- (154) Te'vil, 261-3, 96.
- (155) Hanbel, 1/223, 283, 2/33.
- (156) E. Davud, nikah, 8, Hanbel, 1/221.
- (157) Tirmizî, mevakît, 177.
- (158) E. Davud, tahare, 57, Tirmizî tahare, 75.
- (159) Hanbel, 5/11, 12, 18, 19.
- (160) Buharî, istitâbe, 1, Müslim, iman, 189-90.
- (161) Aynî, 11/232.
- (161a) Enfâl, 38.
- (162) Müstedrek, 1/370.
- (163) Feydu'l-Kadir, 2/560.
- (164) Bu konu hadislerin çatışması bölümünde incelendi.
- (165) K. Esrâr, 3/786-796, Serahsî, 2/7, 11.
- (166) K. Esrâr, 1/738, Serahsî, 1/369-70.
- (167) Risale, Nr: 1306-7, 1312.
- (168) Kâsımî, 89-90.
- (170) Tedrib, 1/277.

- (171) Muvakkîn, 2/251.
(172) Muvâfakat, 3/9-14.
(173) a.e., 3/10-11.
(173a) Buhari, buyu, 19, 22, 42, Müslim, buyu, 43, 46, 47.
(173b) Buhari, savm, 42, Müslim, Sıyam, 153.
(173c) Müslim, sıyam, 203, E. Davud, Savm, 58, Tirmizî, savm, 52.
(174) Mesalih-i mürsele hakkında geniş bilgi için bkz: E. Zehra, 267-75, Muvafakat, 4/127-138, İtisâm, 2/281-316.
(176) E. Zehra, 267-275.
(177) a.e., 272-3.
(178) Berezençî, 2/483-6.
(179) Arâyâ, ağaç dalındaki yaş hurmayı kuru hurma ile değişmek demektir. Bu konudaki hadisler için bkz: Buhari, Buyu, 84, Muvatta, buyu, 14, Risale, 333.
(180) Muvâfakat, 3/13-4.
(181) Buhari, buyu, 64, Müslim, buyû, 11.
(182) E. Zehra, 243.
(184) Aynî, 8/651-2.
(185) İbnu Mâce, ahkâm, 30, E. Davud, akdiye, 17.
(186) Neyl, 8/303-4.
(187) İlââ's-Sünen, 2/77.
(188) Buhari, cihad, 152, diyât, 22, Müslim, kasâme, 9-11, Tirmizî, tahare, 55.
(189) Zuhaylî, 481.
(190) Mâide : 33.
(191) Zuhâlî, 481 (dipnop).
(192) Mîzan, 1/451, Mevzûât, 420.
(193) Lisan, 2/454.
(194) Mizan, 4/126.
(195) Mizan, 2/671.
(195a) Dîni esaslara aykırı hadislere diğer örnekler için bkz: Mevzuat, 418-25, 433-8.
(196) Hanbel, 3/129, 183, 4/421.
(197) Hilâfetin Kureşilięi, 121-213.
(198) Muvakkîn, 2/252-333.